L'endarreriment econòmic valencià
El atraso económico valenciano
The Valencian economic backwardness

A. F. Cubel-Montesinos[a], María José Murgui-García[b] i J. Ramón Ruiz-Tamarit[c]

4 d'octubre de 2018

*The authors gratefully acknowledge the financial support of the ERDF. The authors acknowledge the support of the Belgian research programmes ARC on Sustainability as well as the financial support from the Spanish Ministerio de Economía y Competitividad, Projects ECO2015-65049-C2-1-P and ECO2016-76818-C3-3-P. The authors acknowledge the financial support from the Generalitat Valenciana PROMETEO/2016/097.

[a] Department of Economic Analysis, Universitat de València (Spain). Adreça: Facultat d'Economia, Av. dels Tarongers s/n, E-46022 València. Telèfon: (+) 34 96 3828244; Fax: (+) 34 96 3828249; antonio.cubel@uv.es

[b] Department of Economic Analysis, Universitat de València (Spain); maria.j.murgui@uv.es

[c] Departament d'Anàlisi Econòmica, Universitat de València (Spain), i Department of Economics IRES, Université Catholique de Louvain (Belgium); ramon.ruiz@uv.es

Resum

L'economia valenciana ha experimentat un endarreriment relatiu respecte a l'economia espanyola en l'últim mig segle. El desfasament de la renda per càpita arriba al 12%. Per a superar aquest problema s'ha proposat la transformació del model productiu.

Però, el model productiu o estructura productiva d'una economia no és la causa sinó una conseqüència del model de creixement adoptat per eixa economia. Allò que realment determina les diferències d'unes economies respecte d'altres, en termes de creixement de la renda per càpita, no és la diferent estructura per sectors o branques de producció, sinó la distinta base de capital sobre la que s'assenta el seu creixement econòmic. És a dir, el que importa es la composició i intensitats relatives dels distints tipus de capital empleats com factors de producció: físic (fix productiu), tecnològic (coneixement, idees), públic (infraestructures), humà (qualificacions, salut), natural (recursos mediambientals), i social (institucions).

La configuració dinàmica del model productiu és el resultat endogen de la interacció dinàmica entre les característiques dels agents econòmics que conformen cada economia, les dotacions relatives dels tipus de capital que juguen el rol de motor del creixement, i el sistema d'incentius junt a les regles del joc vigents. Segons aquest enfocament és important caracteritzar les economies en funció de la distinta base de creixement, i no tant a partir de la distinta estructura sectorial i empresarial o de la composició de la producció.

La nostra aproximació considera el model estàndard de creixement endogen amb dos sectors diferenciats, encara que verticalment integrats. Un sector de bens de demanda final que es poden assignar al consum o a la inversió en capital físic, i un sector que produeix un altre factor capital que s'utilitza com input en el sector final junt al capital físic. Aquest segon sector és un generador potencial de creixement sostingut en el llarg termini. Per tal d'estudiar diferents economies amb motors del creixement diferenciats ens remetem a dues modelitzacions alternatives, en una el segon sector produeix l'input capital humà mitjançant l'educació i en l'altra explota el capital natural com un input renovable.

Resumen

La economía valenciana ha experimentado un atraso relativo respecto a la economía española en el último medio siglo. El desfase de la renta per cápita alcanza el 12%. Para superar este problema se ha propuesto la transformación del modelo productivo.

Pero el modelo productivo o estructura productiva de una economía no es la causa sino una consecuencia del modelo de crecimiento adoptado por esa economía. Lo que realmente determina las diferencias entre las economías, en términos de crecimiento de la renta per cápita, no es la diferente estructura por sectores o ramas de producción, sino la distinta base de capital sobre la que se asienta su crecimiento económico. Es decir, lo que importa es la composición e intensidades relativas de los distintos tipos de capital empleados como factores de producción: físico (fijo productivo), tecnológico (conocimiento, ideas), público (infraestructuras), humano (cualificaciones, salud), natural (recursos medioambientales), y social (instituciones).

La configuración dinámica del modelo productivo es el resultado endógeno de la interacción dinámica entre las características de los agentes económicos que conforman cada economía, las dotaciones relativas de los tipos de capital que desempeñan el rol de motor del crecimiento, y el sistema de incentivos junto con las reglas del juego vigentes. Según este enfoque es importante caracterizar las economías en función de su distinta base de crecimiento, y no tanto a partir de su distinta estructura sectorial y empresarial o de la composición de la producción.

Nuestra aproximación considera el modelo estándar de crecimiento endógeno con dos sectores diferenciados, aunque verticalmente integrados. Un sector de bienes de demanda final que se pueden asignar al consumo o a la inversión en capital físico, y un sector que produce otro factor capital que se usa como input en el sector final junto con el capital físico. Este segundo sector es un generador potencial de crecimiento sostenido en el largo plazo. Para estudiar diferentes economías con motores del crecimiento diferenciados nos remitimos a dos modelizaciones alternativas, en una el segundo sector produce el input capital humano por medio de la educación y en la otra explota el capital natural como un input renovable.

Abstract

The Valencian economy has experienced a delay relative to the Spanish average in the last half century. The delay of the income per capita reaches 12%. To overcome the delay, the transformation of the productive model has been proposed.

But the productive model or productive structure of an economy is not the cause but a consequence of the growth model adopted by that economy. What really determines the differences between the economies, in terms of per capita income growth, is not the different structure by sectors or branches of production, but the different capital base on which their economic growth is based. That is, what matters is the composition and relative intensities of the different types of capital used as factors of production: physical (fixed production), technological (knowledge, ideas), public (infrastructure), human (qualifications, health), natural (environmental resources), and social (institutions).

The dynamic configuration of the productive model is the endogenous result of the dynamic interaction between the characteristics of the economic agents that make up each economy, the relative endowments of the types of capital that play the role of the engine of growth, and the incentive system together with the rules of the game in force. According to this approach, it is important to characterize economies according to their different growth base, and not so much from their different sectoral and business structure or from the composition of production.

Our approach considers the standard model of endogenous growth with two distinct sectors, vertically integrated. A sector of final demand goods that can be assigned to consumption or investment in physical capital, and a sector that produces another capital factor that is used as an input in the final sector along with physical capital. This second sector is a potential generator of sustained growth in the long term. To study different economies with different growth engines we refer to two alternative models, in one the second sector produces the human capital input through education and in the other exploits natural capital as a renewable input.

1. Introducció

Malgrat transmetre una imatge d'economia i societat dinàmica, oberta i emprenedora, les dades de l'evolució de l'economia valenciana en els últims quaranta anys ofereixen la representació d'una societat que s'està quedant retardada respecte a les regions del seu entorn. Les dades no ofereixen dubte i són reproduïdes una vegada i una altra per acadèmics que intenten encetar un debat sobre la incapacitat de la nostra economia per a millorar el benestar dels valencians al ritme al que millora el dels nostres veïns. Si en 1980 el PIB per càpita valencià era igual a la mitjana del PIB espanyol, en 2015 havia perdut més d'un 10% , situant-se tan sols en el 89%. I aquesta no és una evolució deguda a la recessió iniciada el 2008: abans que aquesta començara la caiguda ja havia arribat a l'11%. No és la crisi econòmica el problema de l'economia valenciana. Els problemes ja els teníem abans a casa nostra.

Aquest endarreriment relatiu és compatible amb un augment de la renda per capita, impulsada per totes les transformacions que va experimentar l'economia espanyola (i mundial) a partir del anys setanta del segle passat. Incorporació a la Unió Europea, canvis tecnològics, integració en els mercats internacionals juntament amb les diferents reformes institucionals experimentades per l'economia espanyola van permetre que avançara la convergència de les regions espanyoles amb les europees. Encara que la valenciana es quedara arrere, la millora en la renda per càpita és important, en passar dels 13.586 € 1980 als 19.324€ de 2013 (en termes constants), un augment del 42%. Encara que, no cal oblidar-ho, la resta de regions van experimentar un creixement major.

Arran de la Gran Recessió (encara que els més perspicaços ja venien estudiant i proposant solucions al problema des d'abans) s'ha instal·lat entre amplis sectors de la societat la idea que el problema de l'endarreriment relatiu valencià és un problema de model productiu, és a dir de les estructures productives (sectors, empreses), que es posa de manifest amb l'arribada de la Gran Recessió. La solució, diuen, passa pel canvi d'aqueix model cap a algun dels altres que defineixen a altres economies que es consideren com l'espill al que deu mirar-se la valenciana.

Però el model productiu no és fruit de la casualitat, sinó la conseqüència de moltes variables: dotació de factors, polítiques públiques, obertura a l'exterior, per citar solament unes poques. En aquest treball s'argumenta que la solució al problema econòmic valencià no és el canvi de model productiu sinó el canvi de model de creixement. La transformació del model productiu solament serà possible si es transforma prèviament el model de creixement de l'economia valenciana. Per tant, la transformació del model de creixement ha de ser l'objectiu de la societat valenciana en les pròximes dècades si es vol eixir de la cua de les regions espanyoles i ocupar una posició capdavantera.

La nostra hipòtesi de treball és que l'economia valenciana, a nivell agregat, ha seguit una pauta de creixement a llarg termini pròpia d'una economia capitalista basada en l'ús i explotació del seu capital natural. La seua evolució vindria explicada per un model on hi ha dos sectors productius integrats verticalment. En la base hi hauria el sector encarregat de l'explotació del recurs natural i de la seua transformació en un factor productiu que, al seu torn, el segon sector utilitzaria, conjuntament amb el capital físic, per tal de produir bens de demanda final. Pel que fa al factor treball, aquest consistiria en mà d'obra homogènia i poc qualificada que, seguint l'evolució de l'economia, aniria acomodant-se a les necessitats conjunturals del mercat de treball. Donat que el nostre objectiu se centra en l'evolució a llarg termini, es pot suposar una evolució exògena, determinada pel conjunt de les condicions del creixement vegetatiu, migratori i socials d'incorporació a la població activa, representada per una taxa de creixement constant. En conseqüència, no centrem l'atenció en l'evolució de la desocupació que es més propi dels estudis de dinàmica econòmica de les fluctuacions econòmiques.

La transformació experimentada per l'estructura productiva valenciana al llarg del segle XX, amb una fortíssima terciarització, és un fenomen associat al propi model de desenvolupament i creixement de l'economia valenciana. Encara que es puga establir un cert paral·lelisme amb la transformació experimentada a tot l'entorn econòmic espanyol i europeu, on s'ha experimentat un intens procés de terciarització, si mirem a dins del sector serveis resulten evidents les diferències que existeixen entre el que ha passat al País Valencià i la línia seguida a Espanya i al conjunt d'Europa. Mentre que allí on les economies fortament industrialitzades han experimentat un creixement sense precedents del sector serveis, particularment d'aquells sub-sectors que presten serveis a les empreses del sector industrial i també dels corresponents als serveis públics, al País Valencià ni els uns ni els altres representen el gruix de l'expansió de l'activitat terciària. Al nostre país, la dinàmica pròpia del que constitueix el sector turístic (hostaleria, etc.) ha marcat la pauta del conjunt del sector terciari. Així doncs, al contrari del que s'esdevé d'acord amb el model de creixement basat en l'explotació del capital humà, el coneixement, i els capitals públic i social, on l'expansió del sector terciari resulta subsidiària i determinada per les necessitats pròpies d'eixe tipus d'economies (la qual cosa s'endevina en la composició interna del sector serveis en expansió), al País Valencià el model de creixement es fonamenta i s'identifica en l'expansió del turisme i la substitució dels sectors agrari i industrial, per aquest nou sector com a motor del creixement en si mateix. Un altre element molt important en l'esquema representatiu del creixement de l'economia valenciana és la forta expansió del sector de la construcció que, per les característiques pròpies del model seguit, acompanya en tot moment al fenomen de la terciarització de l'economia.

2. El problema del creixement econòmic valencià

L'estudi del fenomen del creixement econòmic en el llarg termini s'ha convertit avui en dia en una necessitat més, per tal de comprendre el sistema econòmic en el seu conjunt, i les seues relacions amb els altres subsistemes amb els quals interactua, com ara el demogràfic i el mediambiental. Si volem entendre la situació present en la qual es troba una economia i anticipar les possibles pautes que marcaran el seu futur, necessitem una explicació nítida de la trajectòria passada. Aquesta explicació, si la volem sòlida i coherent, haurà de ser una explicació causal dels fets observats que caracteritzen la seua evolució al llarg del temps.

La manera en que els economistes podem arribar a generar vertaderes explicacions causals és, emulant metodològicament la resta de disciplines científiques, formulant models teòrics que, en resoldre'ls, ens oferisquen hipòtesis que, finalment, contrastarem amb l'evidència empírica. Els models matemàtics de la teoria econòmica del creixement al nostre abast són l'eina millor dissenyada per assegurar una explicació causal del creixement que venen experimentant la major part de les economies desenvolupades des de fa ja unes quantes dècades. Aquests models de creixement òptim tenen la virtut de generar un resultat remarcable: l'existència d'una senda d'equilibri caracteritzada per una taxa positiva de creixement sostingut.

Sota la premissa de què es pot formular una funció de benestar social que agrega interpersonalment les funcions d'utilitat que representen les preferències individuals dels agents econòmics, i que les agrega també intertemporalment descomptant els seus valors futurs, podem especificar la funció objectiu d'un problema estàndard d'optimització dinàmica. Aquesta funció objectiu i les corresponents restriccions de recursos, tant estàtiques com dinàmiques, connecten el benestar amb el consum, i aquest amb la renda per càpita. És per això que la majoria dels economistes quan ens

plantegen l'estudi del benestar de la societat ens centrem en la variable renda per càpita, i en la seua taxa de creixement. Però és també cert que els mateixos economistes quan ens plantegem l'estudi del creixement econòmic ens centrem en la variable productivitat del treball, i en la seua taxa de creixement. La relació entre ambdues variables la determinen la taxa de participació i la taxa d'ocupació, dues variables acotades per sota i per sobre, que difícilment admeten un comportament tendencial en el llarg termini. És per això que només en els estudis sobre la dinàmica econòmica de curt termini es presta atenció a les motivacions que hi ha darrere l'oferta de treball i a l'evolució de la desocupació, mentre que l'estudi del creixement econòmic en el llarg termini tracta indistintament d'estudiar l'evolució de la renda per càpita o la productivitat del treball.

En el cas que ens ocupa, l'economia valenciana mostra una sèrie de trets característics particulars que passem a detallar. El gràfic 1 reflecteix l'evolució del PIB per càpita valencià en relació amb el PIB per càpita espanyol. La imatge és clara: hi ha un problema per què l'economia valenciana s'ha quedat arrere en relació amb la mitjana nacional.

Aquesta situació d'endarreriment respecte a la mitjana nacional no és una situació nova ni conjuntural. De forma consistent, almenys des dels anys vuitanta del segle XX, l'economia valenciana ha anat separant-se de l'espanyola en una evolució de constant empobriment només atenuada parcialment a la fi del segle. No és un problema sorgit en la recent recessió i no és un problema d'un comportament diferent de l'economia valenciana durant les recessions. En l'etapa de creixement de la primera meitat dels vuitanta es va iniciar la separació i es va consolidar durant la recessió de finals de la dècada i primers anys noranta. La recuperació que va seguir va permetre a l'economia valenciana frenar el seu camí imparable cap a l'endarreriment relatiu, però de nou la fase de creixement de finals del segle XX i els primers anys de la recessió iniciada en 2008 va mostrar la incapacitat per a seguir el ritme de la mitjana espanyola.

Gràfic 1.Evolució del PIB per càpita en relació a Espanya.

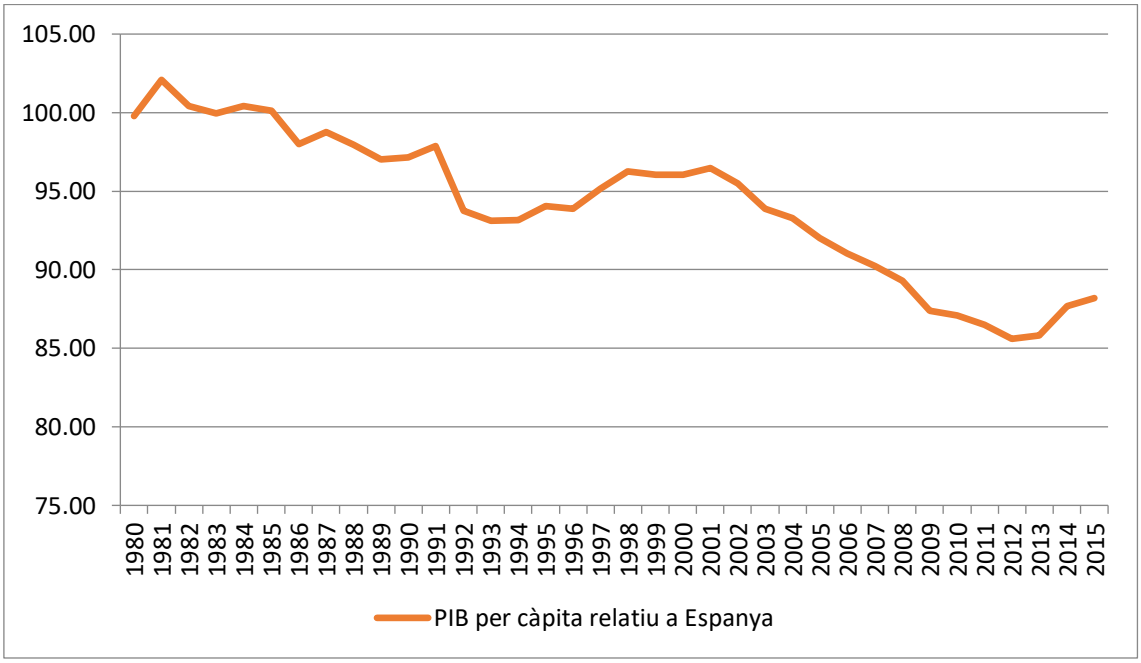

Fuente: A. de Bustos, A. Cutanda, A. Díaz, F.J. Escribá, Mª.J. Murgui y M.J. Sanz (2008): "La BD.MORES en base 2000: Nuevas estimaciones y variables", D-2008-02, Dirección General de Presupuestos, Ministerio de Economía y Hacienda.

La diferent evolució del PIB pc valencià i de l'espanyol es pot veure en el Gràfic 2 que representa les taxes de creixement del PIB pc valencià i la seua diferència respecte a l'espanyol. En el gràfic s'observa, en primer lloc allò que s'acaba de comentar: la diferència en les taxes de creixement en contra de l'economia valenciana no és conjuntural, sinó fruit d'un problema estructural: dels 36 anys arreplegats en el gràfic només en 13 el creixement valencià ha sigut superior a la mitjana nacional.

En l'anàlisi d'aquest gràfic sembla apuntar un problema diferent: al llarg del segle XXI l'economia valenciana pateix un estancament que contrasta amb la seua vitalitat de les últimes dues dècades del segle XX. Mentre que en els anys que van de 1980 fins a 2000 la taxa anual de creixement del PIB pc va ser del 2,14%, en els 16 anys considerats del segle XXI, el creixement del PIB pc s'ha estancat primer amb una taxa mitjana del 0,9% fins el 2007 i s'ha enfonsat després fins un valor mitjà del -1% en el període de la Gran Recessió.

Gràfic 2 Taxes de creixement del PIB pc valencià y diferencia respecte al creixement del PIB pc a Espanya

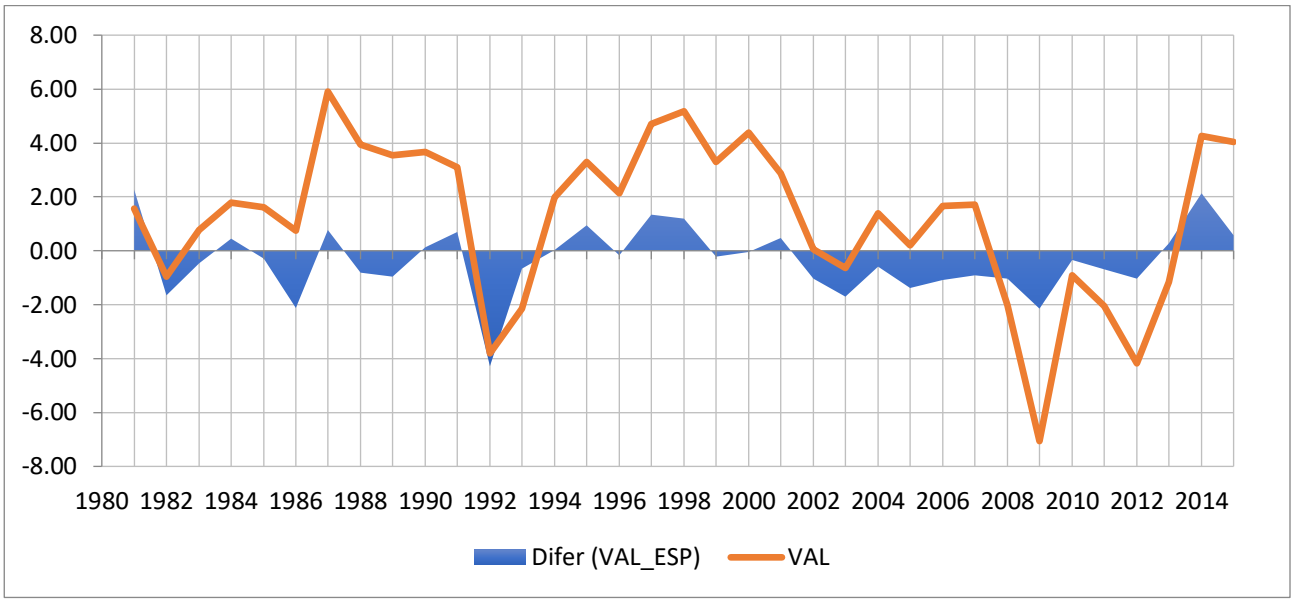

Fuente: A. de Bustos, A. Cutanda, A. Díaz, F.J. Escribá, Mª.J. Murgui y M.J. Sanz (2008): "La BD.MORES en base 2000: Nuevas estimaciones y variables", D-2008-02, Dirección General de Presupuestos, Ministerio de Economía y Hacienda.

L'empobriment relatiu dels valencians que ens posa de relleu l'evolució relativa del PIB per càpita en el llarg termini, apareix directament relacionat amb la distinta evolució de la productivitat del treball en l'economia valenciana i en l'economia espanyola. El gràfic 3 il·lustra aquest fenomen mostrant el dèficit de productivitat que experimenta l'economia valenciana respecte de l'espanyola. Al llarg de tot el període analitzat, els nivells de productivitat dels treballadors valencians s'han mantingut per sota de la mitjana espanyola, al voltant del 95 %. Aquesta diferència és encara més grans si ens comparem amb les

regions més avançades d'Espanya. La separació amb Madrid era de 13 punts en 2015, de 8 punts amb Catalunya i de fins a 17 amb el País Basc

Gràfic 3 PIB per treballador relatiu al PIB per treballador a Espanya

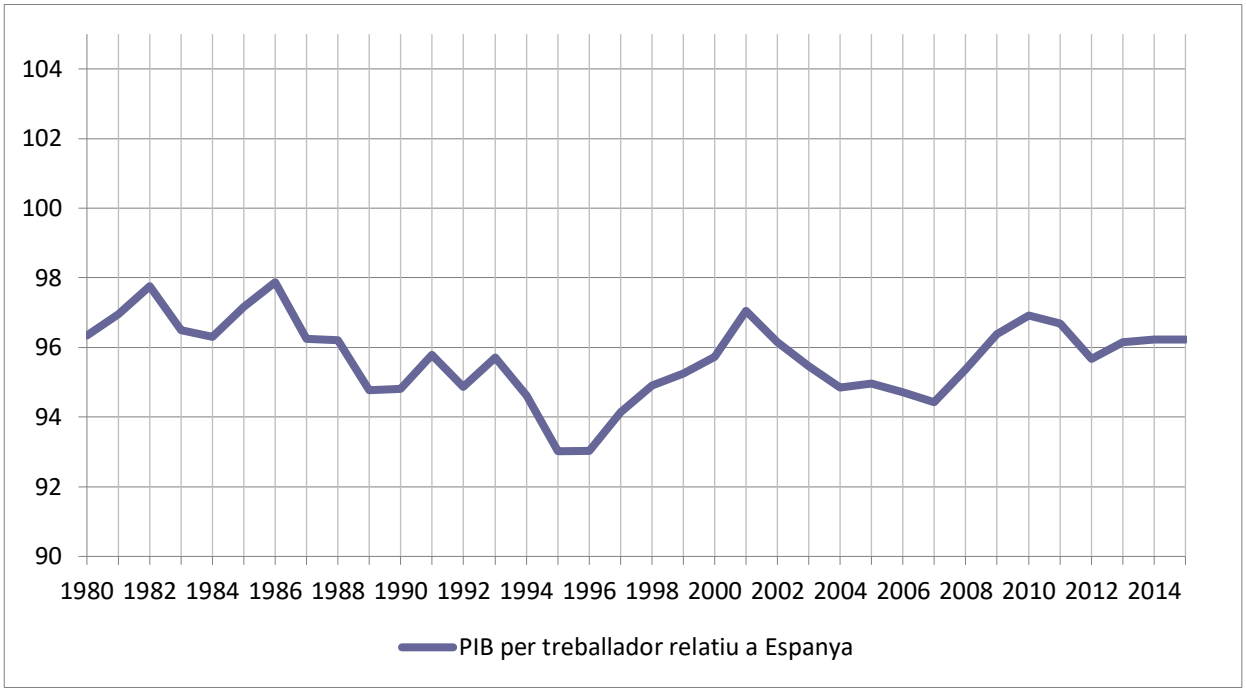

Fuente: A. de Bustos, A. Cutanda, A. Díaz, F.J. Escribá, Mª.J. Murgui y M.J. Sanz (2008): "La BD.MORES en base 2000: Nuevas estimaciones y variables", D-2008-02, Dirección General de Presupuestos, Ministerio de Economía y Hacienda.

Un dèficit de productivitat com el que hem assenyalat necessita una explicació profunda i coherent, cosa que abordarem en les seccions següents. Tanmateix, abans d'endinsar-nos en aquesta tasca voldríem fer un cop d'ull a una altra variable que tradicionalment forma part de la descripció conjuntural de les economies reals. Aquesta variable és la intensitat capitalista o relació capital-treball. En general, estem acostumats a que els quadres de macromagnituds recullen l'evolució dinàmica de l'output i dels inputs treball i capital físic. Ara, simplement volem comprovar si en termes per càpita les dotacions de capital físic de l'economia valenciana també han estat per sota de les de la economia espanyola. El gràfic 4 ens mostra el comportament d'aquesta relació desglossant el capital físic en dues categories: capital privat productiu i capital públic. I efectivament, s'observa que tant l'un com l'altre són inferiors d'una manera persistent als valors de l'economia espanyola. En els darrers anys, la diferència ha arribat fins i tot a un 18%. Aquests dèficits de capital productiu i públic juntament amb el dèficit de productivitat de l'economia valenciana semblen excessius per a una economia que sempre s'ha considerat que formava part del grup capdavanter d'entre les regions espanyoles.

Gràfic 4. Evolució del capital per càpita

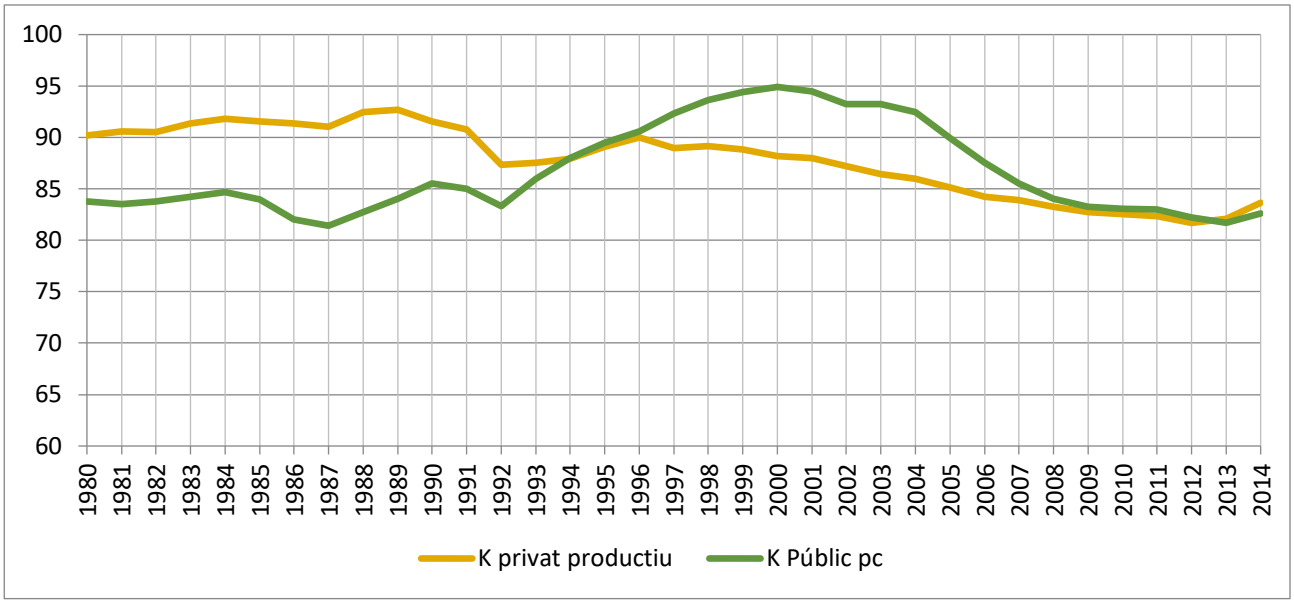

Font: Fundación BBVA e Ivie (Instituto Valenciano de Investigaciones Económicas). Series históricas de capital público en España y su distribución territorial (1900-2012). Julio de 2015. Base de datos disponible en: http://www.fbbva.es/TLFU/tlfu/esp/areas/econosoc/bbdd/Capital_Publico.jsp

Les conseqüències de l'evolució de les variables que acabem de presentar han sigut àmpliament reconegudes entre els investigadors: l'empobriment de l'economia valenciana. Com advertia Jordi Palafox en analitzar els salaris dels treballadors valencians en relació amb els espanyols: "L'evidència estadística no obstant açò és concloent: l'economia valenciana es troba des de fa decennis en un procés de declivi amb efectes negatius en el benestar dels seus habitants".[1] O més moderadament Francisco Goerlich: "La Comunitat Valenciana ha retrocedit en l'escala regional de posicions relatives quant a la seua capacitat de generar rendes, tant a nivell nacional com en el context europeu"[2]

3. Alternatives per a explicar l'evolució de l'economia valenciana.

L'economia valenciana i els problemes tot just acabats de descriure que l'acompanyen, han rebut en la literatura econòmica una atenció significativa. Tanta dedicació i tant d'esforç s'ha acabat concretant en múltiples publicacions que tracten d'entendre el perquè de la problemàtica econòmica valenciana. La majoria d'aquestes contribucions també tracten d'aportar solucions, fent propostes concretes per resoldre els problemes.

El conjunt d'aquestes contribucions, totes elles descriptives i que fan un ús intensiu del instrumental estadístic, podem agrupar-les en funció del criteri metodològic que segueixen, en dos grans grups: el sectorial i el factorial. Al grup sectorial s'inclouen tots els treballs que se centren en la composició

[1] Palafox, *Valencia Plaza*, 19/11/2017.

[2] Goerlich, Francisco, *El empobrecimiento valenciano*, Institució Alfons el Magnànim, Valencia, 2017

de l'estructura productiva, tractant d'identificar els sectors productius i les empreses més dinàmiques i productives. Normalment, per a aquests els problemes de la baixa productivitat de l'economia valenciana és un problema d'especialització en sectors, branques i empreses amb un deficient nivell de productivitat. El problema radica en la pròpia estructura productiva, i la solució passa per exigir un canvi de model productiu.

Les veus més documentades ho venen reivindicant des de prou abans que esclatara la crisi i ens endinsarem en la gran recessió. El consens és ara general, després d'una dècada de depressió econòmica durant la qual s'han pogut constatar tants i tants fracassos, però també observar algunes experiències d'èxit que s'han pres com a referent per il·luminar-nos el camí cap on hem d'avançar si volem aconseguir l'objectiu d'una economia valenciana ferma i prospera, o en altres paraules productiva i competitiva.

Habitualment s'empren com a sinònims els conceptes model productiu i model de creixement, a pesar que no tenen el mateix significat. Quan es parla de model productiu podem entendre-ho com el conjunt de trets que conformen la manera en què les empreses produeixen i distribueixen béns i serveis, encara que des d'una perspectiva dinàmica també s'entén com la capacitat de les empreses per a adaptar-se àgilment a les noves condicions imposades per l'evolució de l'entorn, tant tecnològic com a internacional.[3]

Quan els experts opten per vincular-se a la defensa del canvi de model productiu, el primer pas que necessiten donar és caracteritzar l'estructura de la producció per sectors i branques, tractant d'identificar aquelles àrees d'activitat que comporten una productivitat mes elevada, major intensitat tecnològica, major valor afegit, major intensitat en l'ús de capital humà front a una competitivitat guanyada amb uns preus baixos que es basen en una baixa remuneració del treball que s'acompanya d'una baixa qualificació[4]

Una opinió generalment acceptada pels experts és que per trencar amb el model productiu basat en la construcció d'habitatges i la industria dels subministraments de materials de construcció s'ha d'aprofitar allò que ja es té, redirigint els recursos cap a les activitats tradicionals (turisme, automòbil i auxiliars, agroalimentari, taulell, calcer, tèxtil, moble) augmentant la seua productivitat, i cap a les noves activitats on ja s'ha demostrat que es tenen avantatges comparatius. Es proposen línies d'actuació en el sector de l'energia i en la reindustrialització de l'economia valenciana. Depenent de l'èmfasi que es pose en l'actuació sobre els sectors tradicionals, es pot entendre el canvi de model més aviat com una evolució i reforçament de l'actual.

Al grup factorial s'inclouen els altres treballs, aquells que fan descansar el seu esquema interpretatiu en els resultats pràctics d'un exercici de comptabilitat del creixement. Bàsicament, el procediment consisteix en identificar una funció de producció ampliada on es tracta de donar entrada als múltiples factors productius que contribueixen a expandir la producció, i al terme central identificat com la productivitat total dels factors. En aquests treballs, mentre que els elements positius es troben en la inversió en capital vinculat a les noves tecnologies de la informació i les comunicacions i en l'acumulació

---

[3] García Reche, A y Picazo, A. J. "Innovación y competitividad empresarial. ¿Tiene capacidad de adaptación el modelo productivo?.", *Metode*, 68, p. 99

[4] Com per exemple en Gil-Pareja, S. Llorca-Vivero y Picazo-Tadeo, A. (2016) "Crecimiento y productividad de la economía valenciana", *Papeles de Economía Española*, 148, tot i que els autors advertiexen que "las divergències en la estructura productiva tan solo explicant una parte de las diferencias de crecimiento y benestar entre economies con un nivel similar de desarrollo", p. 204

de capital humà, l'element negatiu s'identifica amb l'element residual productivitat total dels factors. Es considera que les oportunitats de creixement associades als primers no s'aprofiten pel darrer, i això dóna una descripció del que passa amb la productivitat del treball.

Nosaltres plantegem una via diferent d'estudi de l'economia valenciana i la seua problemàtica, consistent en identificar un model teòric de creixement endogen que s'acomode, a grans trets i des d'una perspectiva macroeconòmica, a les característiques de l'economia valenciana i d'altres economies regionals en el marc de l'economia espanyola. Una vegada escollit el model que ens va a donar una explicació causal de perquè és possible que la productivitat del treball i la renda per càpita no evolucionen d'una manera favorable per tal d'augmentar el benestar de la societat, ens centrarem en tractar de veure si aquestes causes apliquen al cas valencià. De fet, l'estudi és un estudi comparatiu perquè el que volem explicar, més enllà del recent estancament i recessió, és l'endarreriment i empobriment relatius experimentat per l'economia valenciana des de la dècada dels vuitanta del segle passat.

4. Models de creixement econòmic

La literatura empírica sobre el creixement econòmic suggereix que les diferències en resultats entre el països d'arreu del món, experimentades des de mitjans dels segle XX, poden atribuir-se en certa mesura als diferents ritmes d'estalvi i inversió i, per això, a les diferents quantitats acumulades de capital físic. Aquestes diferències es manifesten fins i tot entre països que han gaudit d'unes condicions inicials, un clima i una cultura similars. No obstant, els models teòrics de creixement econòmic ens informen de que aquest creixement basat en l'acumulació de capital físic és característic dels períodes de transició dinàmica cap a l'estat estacionari. D'altra banda, els models també ens posen de relleu que el creixement sostingut en el llarg termini apareix vinculat a la generació de coneixement i idees, i es complementa amb la creació i manteniment d'infraestructures i tota mena de capital públic. Però d'una manera molt senzilla es pot observar que algunes nacions són clarament més afortunades que altres perquè disposen d'un estoc de capital físic de més qualitat, major quantitat de capital humà o millors dotacions de capital natural. La relació entre el creixement econòmic i aquests tres tipus de capital obri tot un camp de discussió que ara pretenem abordar.

Els models teòrics de creixement econòmic, degudament formulats i analitzats, permeten identificar els factors causants de les millores en el benestar de les societats, tant en el curt termini al llarg de les sendes de transició, com en el llarg termini al llarg de les sendes de creixement equilibrat. La cerca d'una explicació teòrica per al fenomen del creixement econòmic resulta fonamental com a guia en l'estudi empíric sobre l'evolució dinàmica de les economies reals.

El fet de concentrar-nos en l'acumulació de capital físic, i els dos factors potencials generadors de creixement sostingut com són el capital humà i el capital natural, té més a veure amb les característiques de les economies que analitzem en aquest treball que no pas amb una aposta perquè aquests elements siguen, en abstracte, més importants que la resta. Mentre ens movem en l'àmbit geogràfic concret de les regions espanyoles, podem considerar que totes elles tenen accés a unes mateixes dotacions relatives de capital públic i de capital social, o almenys que comparteixen evolucions bastant similars. D'altra banda, sembla un fet incontestable que el motor del creixement de l'economia espanyola i les seues regions, no ha estat ni és, precisament, el capital tecnològic. No estudiarem, per tant, els processos de creixement experimentats per economies que podríem qualificar de líders tecnològics, els quals s'assenten en la

creació de coneixement i noves idees. Ara bé, sí que tindrem en compte el model de creixement de les economies que adopten les noves tecnologies i innoven incorporant-les a la producció per mitjà dels seus treballadors, els quals decideixen invertir en formació i salut millorant les seues habilitats, capacitats i destreses.

Això ens porta a focalitzar els esforços i tractar de veure què ens ensenyen els models de creixement endogen que posen l'èmfasi, d'una banda en el capital humà i el coneixement incorporat als humans, i de l'altra els que se centren en l'explotació del capital natural i la relació que existeix entre el sistema econòmic i el medi ambient. Més en concret, basarem el nostre estudi, i les corresponents interpretacions dels fets observats, en el model estàndard de creixement endogen amb dos sectors diferenciats, però verticalment integrats de manera que l'output d'un sector s'utilitza com a input en l'altre sector. En aquest model la integració vertical suposa que hi ha un sector que produeix bens de demanda final, els quals es poden assignar al consum o a la inversió en capital físic, i un sector que produeix un altre factor de capital que s'utilitza com a input en el sector final conjuntament amb el capital físic. Aquest segon sector és un generador potencial de creixement sostingut en el llarg termini.

És important remarcar que per tal de contextualitzar i poder estudiar comparativament diferents economies amb motors del creixement diferenciats, ens hem de remetre a dues modelitzacions alternatives del mateix model-patró. En una d'elles el segon sector produeix l'input capital humà mitjançant el flux d'educació, i en l'altra el segon sector explota el capital natural com un input renovable.

El capital humà és un factor de producció privat, rival i exclusiu, generalment incorporat al propi treballador o a la seua força de treball. Una característica important d'aquest factor, que es nodreix dels fluxos d'educació, aprenentatge i entrenament, és la seua capacitat de generar efectes externs positius en el sector productor de bens de demanda final i, des d'allí, en el conjunt de l'economia. No obstant això, en els models de creixement endogen construïts amb dos sectors no cal aquesta característica perquè es genere creixement sostingut en el llarg termini. L'existència d'una externalitat positiva el que provoca és que la solució descentralitzada i no regulada, competitiva o no, done un resultat ineficient. Els agents decideixen invertir en educació una quantitat inferior a la socialment òptima, i així és impossible aconseguir els nivells de capital humà que donarien lloc al màxim nivell de benestar social.

D'altra banda hi ha els models que consideren el segon sector com un sector explotador d'un recurs amb la propietat de bé públic rival no excloent. Els recursos naturals renovables (i també els no renovables), la qualitat mediambiental o el mateix paisatge són uns factors de producció generalment disponibles en règim d'open access, on els drets de propietat no estan definits. En conseqüència, és fàcil trobar-nos davant un dilema perquè els beneficis socials que se'n deriven de les decisions individuals encaminades a preservar el capital natural són aprofitats individualment per tercers. Quan els agents rivalitzen per beneficiar-se de l'explotació d'un recurs natural, tots tenen incentiu per a obtenir-ne el benefici màxim el més aviat possible, abans que els altres. Així, l'absència de drets de propietat apareix com la causa d'un sistema d'incentius perniciosos, el qual genera un resultat ineficient semblant al que provocaria una externalitat negativa. En aquest cas la solució descentralitzada ve acompanyada d'una sobreexplotació del bé, en relació amb el que seria el grau socialment òptim. El problema és greu perquè davant aquesta fallada del mercat, la sobreexplotació pot arribar a provocar el deteriorament catastròfic del recurs. Fins i tot és possible el col·lapse de les economies basades en l'explotació d'un capital natural que està condemnat a l'esgotament.

No obstant això, existeixen alternatives com ara l'assignació de drets de propietat privada, definits perfectament de manera individual o col·lectiva sobre el capital natural. O la regulació econòmica que

tracta d'interioritzar l'efecte extern negatiu, i eliminar la fallada del mercat, mitjançant les normes i l'aplicació d'impostos Pigouvians. Tot açò pot canviar radicalment la naturalesa de l'equilibri, arribant-se a obtenir una solució eficient i fent possible el creixement sostingut de la renda per càpita i el benestar social en el llarg termini.

Aquesta diferenciació entre dues modelitzacions alternatives pot donar suport teòric a resultats de creixement que poden ser semblants o radicalment diferents, en funció de la naturalesa del factor capital que es troba a la base del sistema productiu de les economies analitzades. Podem trobar dinàmiques que condueixen unes economies al desastre mentre d'altres experimenten processos reconeguts com miracles del creixement econòmic. Podem trobar multiplicitat i indeterminació en la configuració dinàmica d'unes economies mentre unes altres mostren unicitat i convergència al llarg de la seua senda de creixement. Però el més important és que, fins i tot deixant de banda les trajectòries més o menys anòmales que poden conduir a situacions extremes, centrant-nos en les trajectòries corresponents a les solucions eficients de cadascuna de les modelitzacions esmentades, encara és possible trobar una ampla varietat de formats tant per a descriure les trajectòries com per a caracteritzar les taxes de creixement associades.

Així, al comparar els resultats de creixement i benestar generats per les distintes economies, ens trobem que les condicions inicials, la demografia, la caracterització de les preferències, i els paràmetres tecnològics dels dos sectors configuren les trajectòries de curt termini, però també les de llarg termini cap on convergeixen les primeres. Tanmateix, hem de tenir present que el valor de la taxa de creixement en la senda de llarg termini depèn sols de la demografia, les preferències i la tecnologia del segon sector, el que és capaç de generar creixement sostingut de la renta per càpita de l'economia.

Si considerem dues economies descrites per la mateixa variant del model teòric, basant el seu creixement en el mateix factor capital, observarem convergència de les seues taxes de creixement a menys que hi haja diferències importants en el conjunt dels seus paràmetres de preferències i tecnològics. Durant la transició les seues taxes de creixement poden diferir degut a les diferències en els nivells dels capitals i en els esforços d'inversió corresponents. En canvi, en termes dels nivells de la renda per càpita podem observar dinàmiques de creixement monòtones que mostren divergència o convergència, però també dinàmiques no monòtones, i fins i tot trajectòries que descriuen processos d'avançament. El predomini d'una o altra dinàmica depèn de quines siguen les dotacions inicials, absolutes i relatives, dels dos capitals acumulables i de les seues respectives evolucions temporals. En aquest cas, generalment hi trobarem convergència en les taxes de creixement però no necessàriament en els nivells de la renda per càpita.

Per completar el nostre esquema interpretatiu cal recordar que de fet hi ha dos models de creixement diferenciats, cadascun d'ells amb el seu particular sector d'acumulació de capital que actua de motor del creixement. Si considerem dues economies descrites per distintes variants del model teòric, és més que probable que hi haja diferències fonamentals en el conjunt dels seus paràmetres tecnològics, a més de les diferències estructurals associades a les lleis del moviment particulars que obeeixen els corresponents motors del creixement. Així doncs, en aquest cas més general molt probablement no hi haurà convergència ni en les taxes de creixement ni en els nivells de la renda per càpita.

La discussió sobre el model de creixement adoptat per les economies reals no és independent de l'altra gran polèmica generada al voltant del model productiu que les caracteritza. La major part de la literatura que ha abordat els problemes de productivitat i competitivitat en les economies modernes, en estudiar els seus resultats macroeconòmics en termes de renda per càpita i ocupació, ho ha fet posant l'èmfasi en els elements que defineixen el model productiu: una determinada estructura sectorial de

l'activitat productiva, un determinat mode empresarial d'organització i producció, i una determinada forma socioeconòmica de distribució. En l'actualitat, el debat s'ha focalitzat en la identificació de les limitacions i gira al voltant de la necessitat d'un canvi substancial, reclamant-ne fins i tot la substitució per un nou model productiu. Aquest nou model productiu que ha d'arribar empentat per les polítiques públiques microeconòmiques i sectorials, les reformes estructurals i els canvis induïts en el comportament dels agents econòmics, s'aventura com la panacea amb la qual s'ha d'aconseguir el tan desitjat creixement econòmic, sostingut en el llarg termini i mediambientalment sostenible.

En aquest context hem de ser ben conscients de que la relació entre els models de creixement i els models productius no és una relació d'implicació biunívoca, sinó que més aviat funciona en una sola direcció: és el model de creixement el que determina el model de producció. Per això no té cap sentit voler canviar de model productiu i implementar aquelles mesures que suposadament el van a transformar sobtadament, sense actuar sobre els factors que es troben a la base del model de creixement i que poden acabar tenint una incidència real després d'un dilatat període de temps. El model productiu o estructura productiva d'una economia no és la causa sinó una conseqüència del model de creixement adoptat per eixa economia. Allò que realment determina les diferències d'unes economies respecte d'altres, en termes de creixement de la renda per càpita, no és la diferent estructura per sectors o branques de producció ni la particular dimensió de les seues empreses o el grau de rigidesa econòmica y laboral, sinó la distinta base de capital sobre la que s'assenta el seu creixement econòmic. És a dir, la composició i intensitats relatives dels distints tipus de capital empleats com factors de producció: el capital físic (fix productiu), el tecnològic (coneixement, idees), el públic (infraestructures), l'humà (qualificacions, salut), el natural (recursos mediambientals), i el social (institucions).

La configuració dinàmica del model productiu és el resultat endogen de la interacció dinàmica entre les característiques dels agents econòmics que conformen cada economia, les dotacions relatives dels tipus de capital que juguen el rol de motor del creixement, i el sistema d'incentius junt a les regles del joc vigents en cada economia. En conseqüència, és important caracteritzar dinàmicament les economies en funció de la distinta evolució de la base de creixement, i no tant a partir de la distinta evolució de la composició de la producció. Aquesta manera de veure el problema ens permet avançar en una línia poc explorada pels estudis empírics a l'ús, que tracta de descriure les economies regionals a partir d'una visió integrada jeràrquicament que supedita els models de producció als models de creixement.

La casuística que se'ns ofereix és la següent:

1) Economies intensives en capital humà que podem identificar pels elevats percentatges de capital humà sobre el capital físic i el capital natural. Aquestes economies generalment són economies d'alt rendiment, doncs mostren una elevada renda per càpita i una elevada taxa de creixement a llarg termini. Aquests resultats són independents de la composició o model productiu particular de cada economia, com ho testimonia el fet que en aquest grup s'hi inclouen tant economies industrials com economies de serveis no turístics.

2) Economies intensives en capital natural que podem identificar pels elevats percentatges de capital natural sobre el capital físic i el capital humà. Aquestes economies poden ser economies gestionades de manera ineficient, donada la naturalesa del factor-recurs natural, si no estan regulades o estan sotmeses a una mala regulació. En aquest cas seran economies de baix rendiment, amb baixos nivells de renda per càpita i minses taxes de creixement a llarg termini. Ens podem trobar fàcilment ací economies emblemàtiques amb un model productiu basat en la construcció residencial i/o els serveis turístics. Alternativament, quan el factor-recurs natural del qual depèn el creixement és gestionat de

manera eficient, l'absència de fallada del mercat pot generar economies d'alt rendiment. Igual que en el punt anterior, trobaríem nivells elevats de la renda per càpita i de la taxa de creixement a llarg termini. També ací, aquests resultats són independents del model productiu, podent-se donar casos tant d'economies agrícoles com d'economies que depenen bàsicament del sector turístic.

Com acabem de veure, és possible que tant les economies que basen el seu creixement en el capital humà com les que el basen en el capital natural oferisquen resultats excel·lents en els indicadors macroeconòmics a llarg termini. També observem que aquests bons resultats no apareixen vinculats a cap model productiu o composició de la producció en particular. Per això, a l'hora de discriminar entre els dos casos i poder establir una ordenació que permeta orientar les distintes polítiques econòmiques encaminades a la maximització del benestar social en el llarg termini, necessitem fer ús de les modelitzacions teòriques corresponents a cadascun dels models de creixement. Necessiten les solucions concretes de les corresponents trajectòries d'equilibri de la renda per càpita i de les taxes de creixement en el llarg termini. I necessitem finalment calibrar-les per concloure quina economia oferirà millors resultats en termes de creixement i benestar.

Després de mostrar l'ample ventall de casos que ens podem trobar, fins i tot limitant-nos a dos factors del creixement, tractarem d'interpretar el fenomen del creixement econòmic al País Valencià durant els darrers cinquanta anys. Açò ho farem posant en relació l'experiència valenciana amb l'experiència del conjunt d'Espanya i la d'algunes economies regionals especialment rellevants a l'hora de fer un estudi comparatiu. Hem escollit les regions que pensem millor s'ajusten als estàndards dels models de creixement i modalitats productives, com ara el País Basc (capital humà i industria), Madrid (capital humà i serveis professionals i financers), les Illes Balears (capital natural i turisme), Galicia (capital natural i pesca i silvicultura) i Murcia (capital natural i agricultura). Aquests referents locals pretenen ser una bona aproximació dels següents referents a nivell internacional: Califòrnia (capital humà i tecnologia), Alemanya (capital humà i industria), Suïssa (capital humà i serveis financers), Costa Rica (capital natural i turisme), Noruega i Suècia (capital natural i pesca i silvicultura) i Etiòpia (capital natural i agricultura).

5. L'economia valenciana i el seu model de creixement

És necessari considerar ara quin tipus de dotació de factors presenta l'economia valenciana per a classificar-la en algun dels dos tipus d'economies descrites en l'apartat precedent que, recordem, poden ser economies intensives en capital humà i economies intensives en capital natural. La classificació en un o en altre model de creixement no determina la seua evolució en el llarg termini. Economies que basen el seu creixement en el capital humà i economies que basen el seu creixement en el capital natural poden tenir resultat excel·lents. Qualsevol economia, per tant, pot emprar de forma eficient la seua dotació de factors i millorar el benestar de la seua població. Però per contemplar les seues possibilitats de futur i fer una correcta diagnosi dels seus problemes es necessari conèixer prèviament quin a sigut el seu model de creixement., perquè diferents models productius poden derivar-se d'un mateix model de creixement situant, per tant, en lloc preferent la discussió sobre models de creixement enfront de l'argumentació sobre el canvi de model productiu. Al mateix temps, cal tindre en compte que l'elecció d'un model productiu o les seues propostes de canvi no poden fer-se en contra de la intensitat relativa de factors d'una economia. La modificació de la dotació de factors és un procés lent, que no respon a les peremptòries necessitats d'un canvi de cicle econòmic.

El primer pas és, per tant, identificar la dotació relativa de factors de l'economia valenciana en relació amb les economies del seu entorn, les regions espanyoles. Les economies que basen el seu

creixement en l'acumulació de capital humà es caracteritzaren per tenir una dotació relativa d'aquest factor de producció per sobre de la mitjana espanyola. Aquestes economies poden estar especialitzades en el sector industrial o en el sector serveis, però aquest és un aspecte que no ens interessa mentre l'ocupació d'abundants quantitats de capital humà siga la base del seu creixement. No entrarem ací en la discussió sobre el seu correcte mesurament i emprarem com a mesura els anys d'escolarització de la població activa, a pesar que aquesta mesura solament dóna informació sobre la inversió en capital humà abans d'entrar en el mercat de treball, ignorant aspectes com l'aprenentatge en el lloc de treball, la qualitat de l'educació rebuda, la diferència en l'augment de coneixements de cada any addicional per possibles rendiments decreixents .

La evolució del capital humà mostra un acompliment deficient. Els anys d'escolarització s'han mantingut per sota de la mitjana espanyola, encara que molt pròxima. Sens dubte en aquesta evolució i la seua relació en la espanyola és important l'existència de lleis educatives estatals, que determinen que els anys d'escolarització obligatòria siguen els mateix per a tota Espanya. Les diferències, per tant, només són degudes a les decisions adoptades pels individus per a estendre la seua educació més enllà de l'ensenyament obligatori. Doncs bé, també en aquest cas l'economia valenciana presenta un percentatge de població que adopta o va adoptar aquesta decisió en dècades anteriors menor que la mitjana espanyola, donant com resultat aqueixa separació, bé que lleugera. Tot açò sense ocultar que l'augment del capital humà en l'economia valenciana i espanyola en l'últim mig segle ha sigut espectacular (en part degut al baix nivell de partida), conseqüència de l'esforç realitzat per les institucions públiques, com s'observa en l'augment dels anys mitjans d'escolarització, que han passat de 4,7 a 9,8.

Gràfic 5. Evolució del capital humà a la economía valenciana.

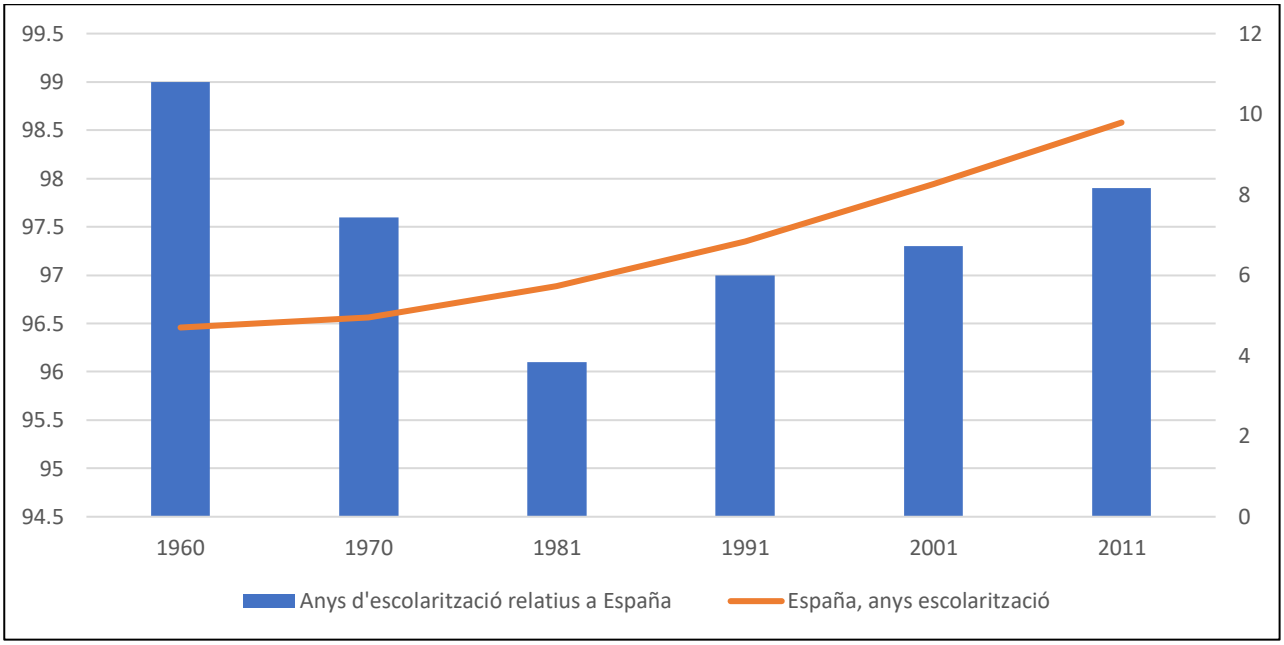

Font: Ángel de la Fuente, Rafael Doménech, "El nivel educativo de la población en España y sus regiones: 1960-2011" *Investigaciones Regionales – Journal of Regional Research*, 34 (2016) – Pàgines 73 a 94

El gràfic 6 representa en l'eix horitzontal el valor mitjà del nombre d'anys d'escolarització de la població activa de les regions espanyoles i la mitjana nacional en el període 1980-2013 mentre que en l'eix vertical es troba el PIB pc de cada regió i la mitjana espanyol en 2015. Es troben normalitzats les dades de manera que el valor de la mitjana espanyola és 100 en cada variable. Es creen, així, quatre zones. En la superior dreta es troben aquelles regions amb un PIB pc i uns anys d'escolarització de la població activa superiors a la mitjana nacional. La zona oposada a aquesta es troba en la part inferior esquerra on se situen les regions amb un PIB pc i uns anys d'escolarització de la població activa superiors a la mitjana nacional. Entre tots dos casos extrems dues situacions intermèdies amb un PIB pc superior i uns anys d'escolarització de la població activa inferiors a la mitjana nacional (zona superior esquerra) i un PIB pc inferior i uns anys d'escolarització de la població activa superiors a la mitjana nacional (zona inferior dreta).

L'economia valenciana es troba en la zona inferior esquerra. Aquesta és la posició de les economies que tenen tant una renda com uns anys d'escolarització de la població activa inferiors a la mitjana nacional. Aquesta situació ens serveix per a caracteritzar-la com una economia no intensiva en capital humà, característica que si tenen altres regions espanyoles, aquelles que se situen en la cantonada superior dreta, com Madrid, el País Basc, Navarra, Catalunya, Aragó i La Rioja. L'economia valenciana es troba en el mateix lloc que les economies de Castella i Lleó, Galícia, Murcia, Castella La Mancha, Extremadura i Andalusia.

Gràfic 6 Anys de escolarització y PIB pc en les regions espanyoles relatives a Espanya (Espanya =100)

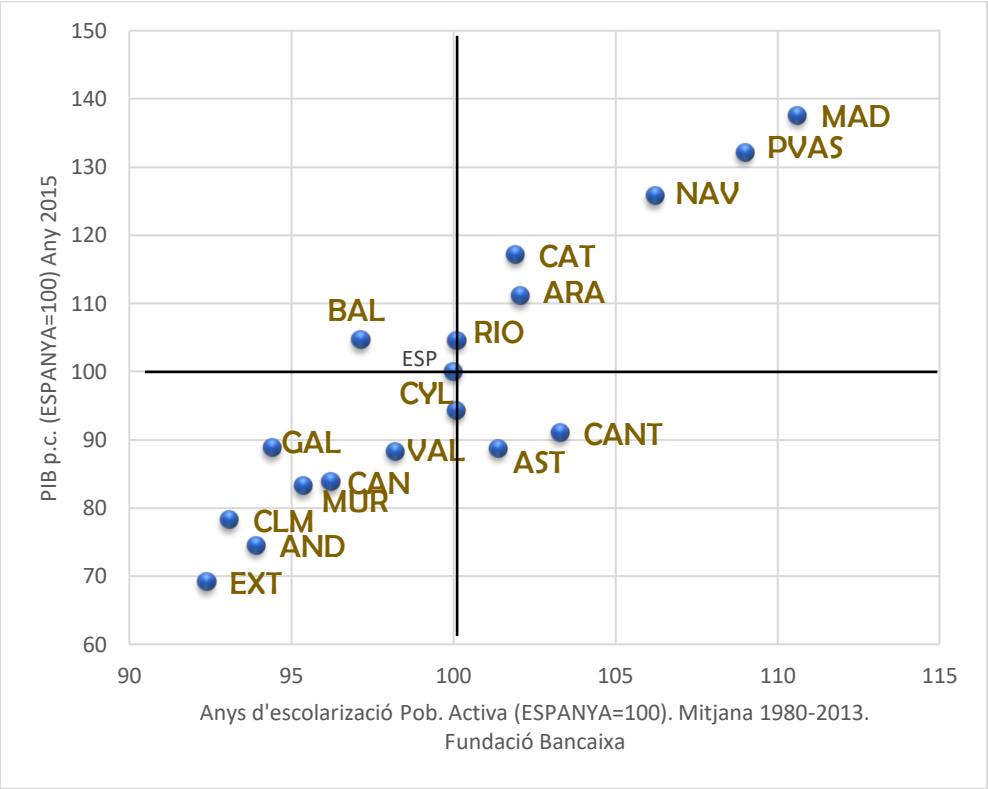

Font: PIB pc Veure gràfic 1

Anys d'escolarització: Fundación Bancaja e Ivie (Instituto Valenciano de Investigaciones Económicas). Capital Humano en España y su distribución provincial. Enero de 2014. Base de datos disponible en Internet: http://www.ivie.es/es/banco/caphum/series.php

No és el nostre interès extraure la conclusió, habitual en altres estudis, que l'existència d'un dèficit de capital humà que ha d'atraure una major inversió pública en educació per a reduir-ho. Ací solament estem descrivint les dotacions de factors de l'economia valenciana per a analitzar quin és el model de creixement que li ha correspost.

L'estimació del capital natural és una tasca extremadament difícil. Els estudis que s'han realitzat han tractat de valorar el capital natural a partir de l'estimació de diferents ecosistemes donant lloc, per agregació, a l'obtenció d'una xifra de capital natural per al total d' Espanya . La pròpia metodologia emprada fa difícil la regionalització de les xifres. Estudis realitzats per les Comunitats Autònomes valorant els recursos naturals dels seus territoris tampoc són comparables, a més de que no totes les CCAA han realitzat el càlcul.

Davant la impossibilitat de trobar dades adequades hem analitzat les dades existents de quilòmetres de platges, costes i superfícies forestals per a aproximar-nos a la distribució del capital natural a Espanya. La utilització d'aquests dos components de capital natural deriva del supòsit que el capital natural que disposa l'economia valenciana s'empra per a produir conjuntament amb el capital físic un producte turístic. L'ocupació de les superfícies forestals reflectiria el capital natural necessari per a produir un producte relacionat amb la silvicultura o amb el turisme d'interior.

La nostra és una aproximació naif, allunyada de la complexitat del mesurament del capital natural. En la nostra elecció de components deixem de costat altres que sens dubte són decisius en la producció d'altres béns característics de les economies intensives en capital natural, com els recursos pesquers i acuícoles. D'altra banda, tampoc hem intentat fer una valoració de capital, amb l'assignació d'un preu diferent a cada component representatiu de la seua productivitat marginal. No obstant açò, cal recordar que el nostre objectiu és trobar la dotació relativa de factors de les regions espanyoles, la posició de cadascuna d'elles en un imaginari rànquing de capital natural. No ens interessa la valoració (encara que de disposar-la milloraria la nostra aproximació) sinó la situació de cada CCAA respecte a les altres. I especialment la posició de l'economia valenciana en el conjunt.

El gràfic 7 presenta el percentatge que suposa la superfície forestal sobre la superfície total de cada Comunitat Autònoma. Les CCAA amb major percentatge de superfície forestal són les del nord (Astúries, Galícia, País basc, Cantàbria) i Canàries. Són CCAA amb una major dotació de capital natural en relació amb la resta de CCAA espanyoles. La valenciana es manté propera a la mitjana nacional.

Gràfic 7. Superfície forestal de les regions espanyoles en relació a la seua superfície total

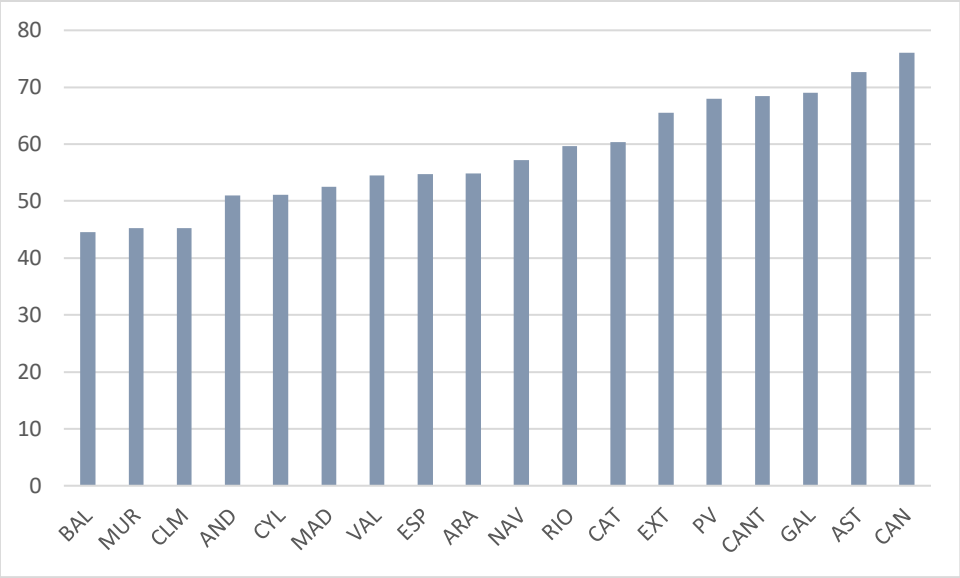

Font: Ministerio de Agricultura Pesca y Alimentación (2012) *Anuario de Estadística Forestal de España*, Madrid.

L'altra mesura de capital natural que considerem és la superfície de platges i costa i es presenta en els gràfics 8 al 10 En aquests casos la comparació no pot fer-se respecte a la mitjana nacional lloc que no totes les CCAA tenen costa. Ens interesses remarcar tres aspectes. En primer lloc, les regions més xicotetes i les de caràcter insular són les que tenen un percentatge major de costa en relació la seua superfície. En segon lloc, quan ens referim a les platges, com a aproximació a l'explotació turística de la costa, les illes continuen sent les que presenten un percentatge més elevat, però ara apareix en tercer lloc la Comunitat Valenciana. En tercer lloc, si afinem aquesta mesura amb el percentatge de les costes que són considerades platges el 62,9 % de les costes valenciana són platges, el valor més elevat de les regions espanyoles seguida per Andalusia, les dues úniques que superen el valor del 50%.

Gràfic 8 Percentatge de la extensió de la costa en relació a la superfície total de les regions costaneres i les illes a Espanya

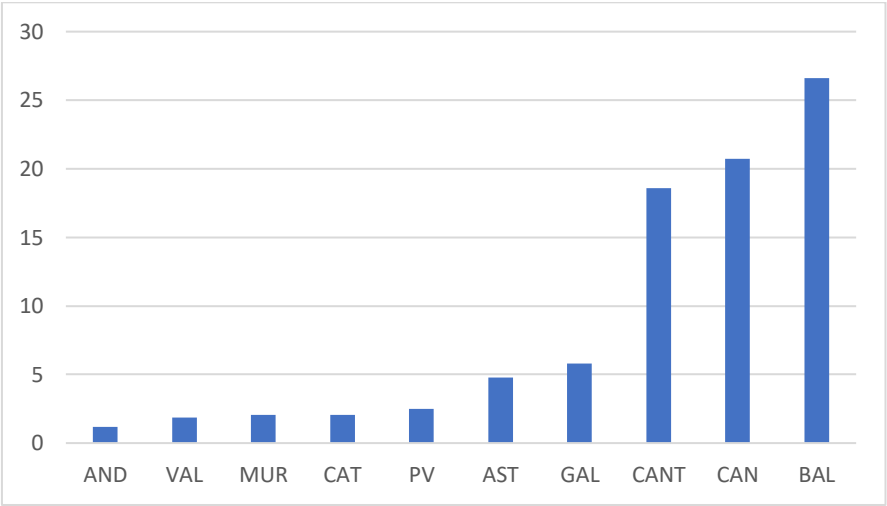

Gràfic 9 Percentatge de la extensió de les platges en relació a la superfície total de les regions costaneres i les illes a Espanya

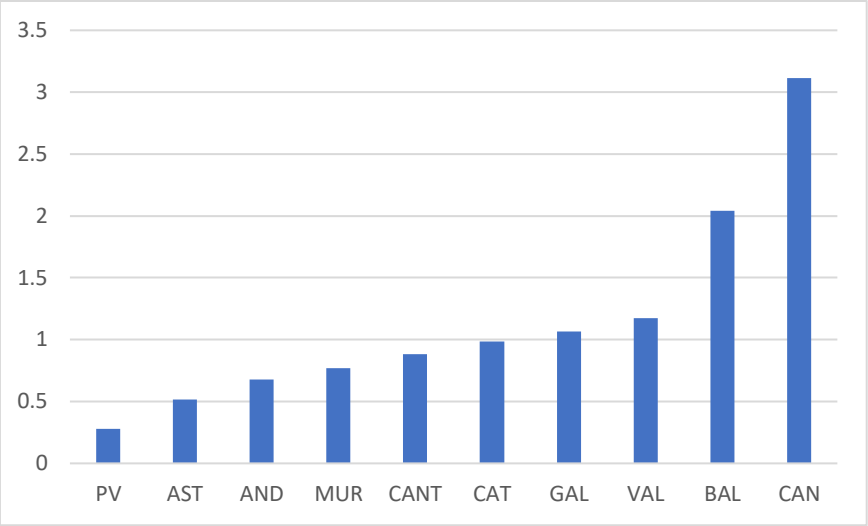

Gràfic 10 Percentatge de la extensió de les platges en relació a la extensió de la costal de les regions costaneres i les illes a Espanya

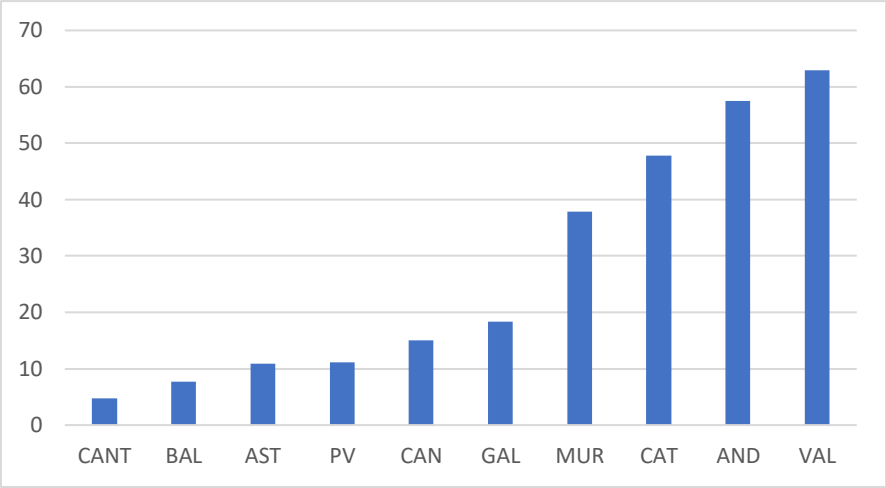

Fuente: Instituto Geográfico Nacional, *Atlas Nacional de España*, (http://www.ign.es/ane/ane1986-2008/)

Com pot observar-se en els últims gràfics, l'elevat percentatge de costa valenciana transformat en platja ens parla d'una explotació important del seu capital natural. Encara que la nostra recerca es troba en aquests moments en una fase inicial, és possible comprovar en les dades aportades una major especialització de l'economia valenciana en el capital natural que en el capital humà. En altres paraules, el que la caracteritza en el conjunt nacional no és la seua dotació per sobre de la mitjana en els nivells educatius de la població, sinó la seua superior explotació dels recursos naturals. Aqueixa especialització en l'ús del capital natural solament ha sigut analitzada en relació amb dos recursos: els boscos i les costes. La incorporació d'altres elements que constitueixen el capital natural podria enriquir el panorama presentat, però creiem que no modificaria la posició de l'economia valenciana.

Si combinem les evidències aportades, les dotacions relatives de capital humà i capital natural, sorgeixen agrupacions d'economies que podríem considerar representatives dels dos models de creixement que han sigut descrits en un apartat anterior. Economies amb una dotació relativa favorable al capital humà serien aquelles que sobreixen en el nombre d'anys d'escolarització de la seua població

activa, com Madrid o el País Basc. D'altra banda, economies amb una dotació relativa favorable al capital natural serien aquelles que sobreixen en relació amb la resta de regions en la possessió i/o explotació de capital natural, com València, Balears o Galícia. Podríem, d'aquesta manera, assignar cada economia al seu model de creixement i analitzar, a partir d'ací, les seues possibilitats de futur tenint en compte les diferents característiques dels capitals que conformen la base del seu model de creixement: l'humà o el natural.

Un últim comentari es referiria a l'absència de correlació entre el model de creixement i el model productiu. Cadascuna d'aqueixes economies presenta una estructura productiva diferent: el País Basc té el major percentatge de producció obtinguda del sector industrial en 2015, un 28,7% enfront de la mitjana nacional del 17%. Madrid, amb un 85% de la producció provinent del sector serveis supera amb escreix la mitjana nacional del 74%. Solament Balears la iguala, però la dotació de capital humà de Balears és molt inferior a la madrilenya. Galícia explota la seua capital natural en l'agricultura, superant la mitjana nacional: 5,64% enfront del 3,47%. No podem obtenir un patró que ens relacione de manera clara el model de creixement amb el model productiu. Intents de transformar el model productiu sense conèixer quin és el model de creixement subjacent difícilment obtindran resultats positius.

6. Conclusions

L'objectiu d'aquesta ponència es plantejar una alternativa a la visió predominant entre polítics, empresaris i acadèmics, els quals sostenen que per a eixir de la recessió i recuperar la senda de creixement sostingut és necessari modificar el model productiu valencià.

Un element important de la nostra anàlisi de l'economia valenciana que determina en gran mesura els nostres resultats, és la manera en què s'afronta aquest estudi. Ens referim a una qüestió d'ordre metodològic que a la vegada es revela com important i que ens allunya d'altres aproximacions que ens han precedit.

Majoritàriament, l'estudi de l'evolució de l'economia valenciana ha consistit en una descripció de com ha anat evolucionant la composició sectorial del producte interior brut i l'ocupació, complementat amb una descripció del tamany empresarial i una caracterització dels equips de direcció de les empreses. Quan s'ha detectat algun problema, com per exemple alguna recessió, alguna fase d'estancament, o el més recent de l'endarreriment respecte a la resta d'Espanya, i en especial respecte a les regions més dinàmiques, la resposta a la pregunta del perquè ha consistit en una descripció comparativa de l'estructura sectorial de les regions considerades. Si ens fixem, quan la resposta que es dóna se centra en el paper que juga la productivitat dels factors en cada sector productiu, l'anàlisi ha consistit en identificar la productivitat dels distints sectors en les distintes regions i després lligar la bona o mala evolució de l'economia a l'evolució dels sectors productius en cada regió.

Una aproximació diferent prové d'aquells que han basat la seua anàlisi en els resultats d'un exercici de comptabilitat del creixement identificant els factors productius que contribueixen a augmentar la renda i la productivitat total dels factors. Les recomanacions que se segueixen d'aquests estudis se centren en la inversió en capital vinculat a les noves tecnologies de la informació i les comunicacions i en l'acumulació de capital humà. Nosaltres considerem que aquests dos tipus de respostes no son suficients per a respondre a la pregunta de perquè es ve produint un endarreriment en l'economia valenciana.

Per a donar una resposta adequada es necessita buscar directament en les causes del creixement a llarg termini reconegudes en la literatura moderna sobre el creixement econòmic. No obstant, descartem aquelles que és evident que no han jugat un rol important en l'entorn econòmic espanyol, i ens centrem en les que a més de ser rellevants també contribueixen a explicar la diferent evolució de la renda per càpita entre les regions. El nostre intent és metodològicament estàndard en el sentit que identifiquem una família de models teòrics de creixement endogen, els quals considerem que s'ajusten bastant bé als requeriments que calen per explicar el creixement de les economies de les distintes regions espanyoles. Estudiem les característiques d'aquest model i les variables que hi juguen el rol principal en l'explicació dels nivell i taxes de creixements de llarg termini que se'n deriven. Després intentem identificar casos reals que s'acomoden al model teòric segons les distintes variants, i a partir d'ací desenvolupem el nostre estudi de l'economia valenciana i la seus relació amb uns quants casos paradigmàtics dins el conjunt de les regions espanyoles.

Aquesta manera de procedir que arranca dels postulats teòrics per aterrar en els casos d'economies reals, comporta totes les avantatges, però també totes les desavantatges del mètode científic. Quan acudim a analitzar empíricament els casos reals amb l'utillatge i la casuística de resultats dels models teòrics, és inevitable la manca d'acomodació absoluta entres els objectes teòrics i les realitats empíriques.

Els estudis alternatius que estudien directament les realitats empíriques amb el instrumental estadístic estàndard sí que solen aconseguir una bona acomodació descriptiva de l'objecte empíric estudiat, però a costa de no poder donar una adequada explicació causal del fenomen que s'està estudiant.